

تدبّر و آینده‌نگری

جواد محدّثی

آینده‌نگری، نشانه خردمندی

در جهان پیچیده و روابط مختلف انسان‌ها با یک‌دیگر و ارتباط «عمل‌ها» با «پیامدها»، شرط خردمندی، آینده‌نگری و تدبیر است.

انسان خردمند، قبل از انجام هر کاری، جوانب و عواقب آن را از هر جهت می‌سنجد، سپس تصمیم گرفته، اقدام می‌کند. این کار که نشانه بصیرت و آینده‌نگری است، در زندگی فردی و اجتماعی و تصمیم‌های خرد و کلان، کارساز و مفید است.

افراد آینده‌نگر و مدبّر، با طمأنینه و درنگ و به دور از شتاب‌زدگی، در تصمیم و عمل، جلوی ضررها و پشیمانی‌های بعدی را می‌گیرند.

امام علی(ع) می‌فرماید: «لَا عَقْلَ كَالْتَدْبِيرِ؛^۱ هیچ عقلی مانند تدبیر نیست.»

این کلام به نحوی، پیوند تدبیر و خردمندی را می‌رساند.

میدان تدبّر، فراتر از عمل است و شامل سخن گفتن و نظر دادن نیز می‌شود. اندیشه قبل از سخن، توجه به خوبی و بدی و آثار سازنده یا مخرب کلام، از جلوه‌های تدبّر است، در روایات اسلامی و ادبیات، نمونه‌های فراوانی از تأکید بر این موضوع حیاتی دیده می‌شود.

از توصیه‌های امام علی(ع) به فرزندش امام مجتبی(ع) این است:

«أَنْهَاكَ عَنِ التَّسْرُعِ بِالْقَوْلِ وَالْفِعْلِ؛^۲ تو را از شتاب‌زدگی در سخن و عمل نهی می‌کنم.»

مزن بی تأمل به گفتار، دم

نکو گو، اگر دیرگویی چه غم؟

در کلام دیگری از آن حضرت است:

«قَدَّرَ ثُمَّ اقْطَعْ، وَ فَكَّرَ ثُمَّ انْطِقْ وَ تَبَيَّنْ ثُمَّ اَعْمَلْ؛^۳ اندازه

بگیر، سپس قطع کن، بیندیش، آن‌گاه سخن بگو،

تحقیق کن، سپس عمل کن.»

به این شیوه، «ترووی»، «تائی» و «تثبت» هم

گفته می‌شود و نتیجه این درنگ و اندیشه قبل از

عمل و سخن، ایمنی از لغزش است، آن‌گونه که

حضرت فرموده است:

«التَّوَوُّي فِي الْقَوْلِ يُؤْمِنُ الزَّلَّلُ؛^۴ تأمل در سخن

گفتن، آن را از لغزش ایمن می‌سازد.»

آثار و نتایج تدبّر

۱. ایمنی از ندامت: حرف‌ها و عمل‌های نسنجیده، به

پشیمانی منتهی می‌شود و تدبّر، از این ندامت

جلوگیری می‌کند. در این زمینه به نمونه‌هایی از

آیات و روایات اشاره می‌شود:

قرآن در سخن با فاسقین به تبیین و تحقیق

دعوت می‌کند، تا مبادا در اثر اقدام بدون تفحص و

تحقیق و در پی عمل عجولانه، پشیمانی به بار آید؛

«إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ

فَتُصِيبُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ؛^۵ اگر فاسقی خبری برای

شما آورد، تحقیق کنید، مبادا از روی جهل، سراغ

قومی بروید و به آنان حمله کنید و بر آن‌چه کردید،

پشیمان شوید.»

این آیه هشداری است بر این که نباید به منابع خبری مشکوک و غیر مطمئن چندان اعتماد کرد و گزارش‌های آن‌ها را ندانسته و تحقیق نکرده، مبنای قضاوت و عمل قرار داد، چرا که بعداً پشیمانی به بار می‌آورد.

امام علی(ع) می‌فرماید:

«التَّوْبَةُ قَبْلَ الْعَمَلِ فَإِنَّهُ يُؤْمِنُكَ النَّدَمُ»^۶ تدبیر پیش از عمل است، چرا که آن، تو را از پشیمانی ایمن می‌دارد.»

۲. مصونیت از لغزش: تدبیر و دوراندیشی و محاسبه جوانب و عواقب کار، سبب می‌شود انسان نلغزد، یا از لغزش‌ها و خطاهای او کاسته شود. امام علی(ع) می‌فرماید: «العَجَلُ يُوجِبُ الْعَثَارَ»^۷ شتاب و عجله موجب لغزش می‌شود.»

در سخنی دیگر می‌فرماید:

«الْعَجُولُ مُخْطِئٌ وَإِنْ مَلَكَ وَ الْمُتَأَنِّي مُصِيبٌ وَإِنْ هَلَكَ»^۸ عجلول، هرچند به حکومت برسد، خطاکار است و متأنی (دوراندیش) هرچند هلاک شود، به راه صواب می‌رود.»

۳. ایمنی از عذرخواهی: پوزش خواستن معمولاً در پی لغزش و خطاست. کسی که درست و سنجیده حرف بزند و عمل کند، نیازی به معذرت‌خواهی نخواهد داشت. در روایات، بسیار توصیه شده که انسان از کاری که بعد از آن، مجبور به عذرخواهی شود، بپرهیزد؛ یعنی با دقت و تدبیر قبلی، جلوی پوزش‌خواهی بعدی را بگیرد.

امام صادق(ع) فرمود: «سزاوار نیست که مؤمن خود را ذلیل و خوار کند.» راوی پرسید: چگونه خود

را خوار می‌سازد؟ فرمود: «یدخل فیما یعتذر منه؛ وارد کاری می‌شود که در آن معذرت‌خواهی می‌کند.»^۹ ۴. رشد و بالندگی: در امور معیشتی و فعالیت‌های اقتصادی، بسیاری از افراد، چون بدون تأمل و تدبیر لازم، وارد عمل می‌شوند، دچار زیان و ورشکستگی می‌گردند، تدبیر و تدبیر، سبب رشد و اصلاح امور معیشتی می‌شود. محاسبه دخل و خرج و موازنه درآمدها با مخارج و هزینه‌ها، یکی از جلوه‌های تدبیر و آینده‌نگری است.

امام علی(ع) می‌فرماید:

«حُسْنُ التَّدْبِيرِ يُنَمِّي قَلِيلَ الْمَالِ وَ سُوءُ التَّدْبِيرِ يُفْنِي كَثِيرَهُ»^{۱۰} تدبیر نیکو و شایسته، مال اندک را به رشد و نمو می‌رساند و تدبیر نادرست، مال زیاد را فانی می‌سازد.»

با این حساب، اسراف و تبذیر، نمونه‌ای از بی‌تدبیری در مصرف و هزینه است و قناعت و صرفه‌جویی، جلوه‌ای از تدبیر و آینده‌نگری در امور مالی و معاش است.

چو دخلت نیست، خرج آهسته‌تر کن

که می‌گویند ملأحان سرودی

اگر باران به کوهستان نیارد

به سالی دجله گردد خشک‌رودی^{۱۱}

آگاهی، سپس عمل

از مجموع نکات یادشده برمی‌آید که شناخت و کسب آگاهی‌های لازم در هر عملی، ضروری، ایمن‌ساز، نگه‌دارنده از خطا و مانع پشیمانی است؛ چه در مسائل مالی و فعالیت‌های اداری و اقتصادی، چه در امور فرهنگی و آموزشی و انتخاب رشته، مدرسه و معلم، چه در اقدام‌های سیاسی و نظامی در عرصه سیاست

و حکومت یا نبرد و چه در گفتن و نوشتن و نقل یک خبر یا پخش یک فیلم یا نشر یک مقاله و کتاب.

داشتن فرصتی برای ارزیابی صلاح و فساد، حلال و حرام و قانونی یا غیرقانونی بودن یک عمل، از عواقب ناپسند آن باز می‌دارد. اگر در روایات فراوان تأکید شده که در امور مشتبه وارد نشوید و «توقف» کنید، رهنمودی به همین نکته یاد شده است.

مردی خدمت پیامبر خدا(ص) آمد و درخواست نصیحت کرد. حضرت فرمود: «اگر توصیه کنم عمل می‌کنی؟» گفت: آری ای رسول خدا! پیامبر سه‌بار جمله را تکرار کرد و از او قول گرفت که به توصیه عمل کند. آن‌گاه فرمود:

«فَإِنِّي أَوْصِيكَ إِذَا هَمَمْتَ بِأَمْرٍ فَتَدَبَّرْ عَاقِبَتَهُ، فَإِنَّ يَكُ رَشْدًا فَأَمْضِهِ وَإِنْ يَكُ غَيًّا فَانْتَهَ عَنْهُ»^{۱۲} تو را سفارش می‌کنم هرگاه تصمیم بر کاری گرفتی سرانجام آن را ببیندیش. اگر رشد و درست بود، انجام بده و اگر خطا و گمراهی بود، از آن دست بردار.»

هر که اول بنگرد پایان کار اندر آخر او نگردد شرمسار^{۱۳}
هر عملی که با بصیرت و آگاهی انجام شود، درست‌تر و خداپسندتر است. اقدام بدون آگاهی، راه را دورتر و هدف را دست نیافتنی‌تر می‌سازد.

امام صادق(ع) فرموده است: «کسی که بدون بصیرت عمل می‌کند، هم‌چون رونده‌ای است که در بیراهه راه می‌سپرد. هرچه سریع‌تر رود، از مقصد دورتر می‌شود.»^{۱۴}

آینده را باید با چراغ بصیرت دید و گام در «راه روشن» نهاد، نه در راه‌های مبهم و مه‌آلود. این نیز جلوه‌ای از آینده‌نگری است. امیرالمؤمنین فرموده است:

«الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ عَرَفُوا مَا أَمَّاهُمْ»^{۱۵} مؤمنان کسانی هستند که می‌شناسند آنچه در پیش روی آنان است.»

این معرفت، با تدبّر، مشورت، بهره‌گیری از تجارب و پرهیز از شتاب‌زدگی به دست می‌آید.

هر که در کارها شتاب کند
خانه عقل را خراب کند
گر نهال شتاب بنشانی
ندهد میوه، جز پشیمانی^{۱۶}

● پی‌نوشت‌ها:

۱. نهج البلاغه، حکمت ۱۱۳.
۲. محمدرضا حکیمی، الحیة، ج ۱، ص ۳۰۵.
۳. غرر الحکم، حدیث ۶۷۷۳.
۴. همان، حدیث ۱۳۱۱ (ج ۱، ص ۳۴۶).
۵. حجرات (۴۹) آیه ۶.
۶. محمدرضا حکیمی، الحیة، ج ۱، ص ۳۰۴.
۷. غرر الحکم، حدیث ۴۳۲.
۸. همان، حدیث ۱۲۲۸.
۹. محمدرضا حکیمی، الحیة، ج ۱، ص ۳۰۵.
۱۰. غرر الحکم، حدیث ۴۶۳۳.
۱۱. گلستان سعدی.
۱۲. بحار الانوار، ج ۶۸، ص ۳۳۹.
۱۳. یحیی برقی، چکیده اندیشه‌ها، ج ۱، ص ۱۹۷.
۱۴. اصول کافی، ج ۱، ص ۴۳ (العامل علی غیر بصیرة کالسائر علی غیر الطريق، لا یزیده سرعة السیر الا بعداً).
۱۵. بحار الانوار، ج ۷۸، ص ۲۵.
۱۶. یحیی برقی، چکیده اندیشه‌ها، ج ۲، ص ۱۶۷.